

Vélemény Csepregi Márta "K. F. Karjalainen keleti hanti szöveggyűjtése 1899–1901" címmel írt akadémiai doktori értekezéséről

Csepregi Márta munkája K. F. Karjalainen keleti hanti szöveggyűjtéséről jelentős tudományos eredményt képvisel. K. F. Karjalainen egy volt a Finnugor Társaság ösztöndíjasai közül, akik az 1800-as évek végétől és az 1900-as évek elejéig nyelvtudományi és folklór anyagokat gyűjtöttek Oroszországban a finnugor népek körében. Karjalainen négy évig dolgozott a századfordulón a hantik között. Érdeklődése kiterjedt a vallástudomány területére is, és nagy mennyiségű feljegyzést készített a mitológiához kapcsolódó hiedelmekről és szokásokról.

Karjalainennek csak egy hanti hangtanról szóló doktori disszertációt, kisebb nyelvészeti cikkeket és egy vallástudományi monográfiát volt ideje megjelentetni kutatási eredményeiből. A tényleges általa gyűjtött anyagok feldolgozása a következő generációkra maradt. A hanti nyelvjárási szótárt Y. H. Toivonen adta ki az 1940-es években, nyelvtani feljegyzéseit és déli hanti szövegeit pedig Vértes Edit az 1970-es években. A keleti hanti nyelvjárási szövegfeljegyzések 120 évig vártak kiadásra!

A kiadvány jelentőségét a tudományos közösség számára és a keleti hanti nyelvjárások kutatásának szempontjából nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ezidáig a hanti nyelv keleti nyelvjárásairól csak igen szűkösen állt anyag a kutatók rendelkezésére, és minden korábban megjelent szöveg újabb volt a most megjelenteknél. Karjalainen gyűjtése és a Csepregi Márta által gyűjtött szurguti nyelvjárási anyagok közötti százéves időkülönbség feltár bizonyos nyelvtörténeti fejlődési tendenciákat, például a magánhangzó-harmónia visszaszorulását. Az anyaghoz tartozó nagy terjedelmű költeményben a szerző még támpontot talált ahhoz, hogy mi lehetett az adott fejlődési irány kiindulópontja (az elemzés a könyv 79. oldalán található, lásd alább).

Csepregi Márta olyan formában rendezte sajtó alá az anyagot, hogy az megbízható és könnyen befogadható formában legyen. A szövegek modern, fonematikus átírásban vannak, s azokhoz szó szerinti illetve értelem szerinti fordítást is csatolt a szerző. Ezáltal az anyag könnyen feldolgozhatóvá vált mind a nyelvészeti mind a folklorisztikai kutatások céljaira. Minden szöveghez széleskörű nyelvtani és tartalmi feljegyzéseket csatoltak. Minden szó és szóalak értelmezést és magyarázatot kapott, és bár a szövegek helyenként igen sokféleképpen értelmezhetőek és mitológiai metaforákat, illetve a műfajra jellemző nyelvtani és elbeszélő formákat tartalmaznak, az egész műben csak néhány pont van, ahol a szerző bizonytalan. Ezt a tényt, figyelembe véve a szövegek 120 éves korát, kimagaslóan komoly eredménynek tarthatjuk.

A könyv bevezetéssel kezdődik, amely kitér a hanti nyelvjárások rövid bemutatására és a nyelvjáráskutatás történetének tömör áttekintésére. Ezt követi a Karjalainen által a hantikhoz tett kutatóutak bemutatása. Az 1.6-os alfejezetben Csepregi bemutatja a szöveg sajtó alá rendezésének elveit. A szerző átgondol és megmagyaráz minden Karjalainen által használt jelölési módot, a következtetéseket csakúgy mint a kevésbé következtetéseket. A könyv függelékében mintaoldalak

találhatóak az eredeti kéziratból. Ezekből képet kaphatunk arról, milyen hatalmas munka volt a szövegek feldolgozása.

A szövegek három keleti hanti nyelvjárási területről származnak. Ezek közül Csepregi először a tremjugani (mai nevén tromagani) szövegmutatványokkal foglalkozik. Ugyanebből a nyelvjárásból később Honti László és Csepregi maga is gyűjtött szövegeket, s ebből következően érdeklődésre tart számot az, hogy milyen mértékben látszik a nyelv változása a különböző korú anyagokban. Az anyag minden része a gyűjtés körülményeit precízen ábrázoló résszel kezdődik. Ezt a szövegekben szereplő nyelvtani formák és jelenségek leírása követi. A tremjugani szövegek különösen fontos jellemzője a mássalhangzó-harmónia megléte. A másik lényeges nyelvtani változás az igeidőrendszer egyszerűsödése. A többes szám jele helyett használatos analitikus *ár αληη* 'sok reggel' kifejezés azért keltette fel a figyelmem, mert azon kívül, hogy Tremjuganra jellemző, a manysiban is fellelhető mint költészeti stíluseszköz (manysi *saaw* 'sok'). Ugyanilyen analitikus szerkesztésű kifejezéseket talált a szerző a találós kérdésekben is. Az ige- és névszóragozás tekintetében a szövegekben szereplő nyelvtani ragokról és ezek szintaktikai viselkedéséről kapunk példákat. Az énekek nyelvére igen jellemzőnek mutatkoznak az állítmányi szerepű particípiumok.

Csepregi az éneknyelv sajátosságának tartja azt is, hogy a mozgigék (hol? hová?) tranzitívan ragozódnak, vagyis határozói helyett accusativusos bővítményt, azaz tárgyat kapnak. A példákban azonban passzív szerkezetek vannak, így ennek az anyagnak a fényében itt valójában nem az aktív szerkezetű mondat tárgyáról van szó, hanem a passzív szerkezetű alanyáról. Ebből kifolyólag elgondolkozhatunk azon, hogy a tranzitivitas releváns fogalom-e ebben az esetben. Ha a tranzitív ige olyan, amely kaphat tárgyat, viszont másrészt szinte bármely ige kaphat tárgyat (vagy passzív szerkezetben alanyt), ha a helyzet megköveteli, szükség van-e egyáltalán erre a fogalomra?

Csepregi a magánhangzó-harmónia eltűnésének első lépéseként említi az éneknyelv azon eseteit, amelyekben mély hangrendű igékhez magas hangrendű toldalékok járulnak. Ezek, úgy tűnik, akkor fordulnak elő, amikor amikor a szó két külön sorban szerepel, így véleményem szerint a ritmus lehet a jelenség oka. A ragalmaz mondhatni új szót kezd. Lehet-e ez az oka a magas hangrendűvé válásnak? Hiszen a mély, redukálódott magánhangzó nem tartozik az első szótag magánhangzókészletéhez.

A tremjugani szövegek tartalmukat tekintve nagy jelentőségűek. Három szöveg a medveünnepekhez kapcsolódik, egy pedig a hanti epikában tipikus hősének. Ezek nagy terjedelmű szövegek, maga a hősének is 646 soros. Ezekon kívül van néhány rövidebb formájú szöveg: eskük, imák és összesen 25 találós kérdés.

Csepregi minden szövegrészhez összeálította az adott nyelvjárási szójegyzéket. Eltérően a hagyományos hanti nyelvjárási szótáraktól az ábécérendet jelen esetben a magánhangzókat érintően is követni lehetett. Erre nem kerülhet sor, amikor egy szójegyzék több nyelvjárási szavait tartalmazza, mivel a magánhangzók váltakozása az egyes nyelvjárásokban jelentős. A szerző a szójegyzéket összehasonlította a hanti nyelvjárási szótárakkal, és a tremjugani szövegekben, csakúgy mint a többi, az anyagban érintett nyelvjárási szövegben, talált a szótárakból részben vagy teljesen hiányzó szavakat (ezekre visszatérek alább, a tézisek értékelésénél).

A vaszjugani szövegek gyűjteménye a legnagyobb terjedelmű az anyagban. Ennek és Karjalainen nyelvtani feljegyzéseinek alapján Csepregi meglehetősen széles körű nyelvtani bemutatást

készített, amely természetszerűleg különösen a folklórszövegek nyelvtanát mutatja be. A nyelvtani rész ragozási táblázatokból (névszókéből, névmásokéből, igékéből), illetve a táblázat adatait tartalmazó példamondatokból áll. A vaszjugáni nyelvtanban nagy szerepet kap az ergatív szerkezetek bemutatása. A szakirodalomban ezekről már korábban megállapították, hogy nem képviselik a valódi ergatívuszt. Csepregi azzal támasztja ezt alá a 173-174. oldalon, hogy a tárgy, amikor az személyes névmás, ezekben a mondatokban is accusativusban van, bár az alanyt locativusraggal jelölték. Ez a mondat szerkezet tipikus a vaszjugani és vahi nyelvjárásban, a szurguti nyelvjárásban sporadikusan előfordul, de sehol máshol, a hantiban vagy más nyelvekben nem dokumentálták. A szintaxist tárgyaló részben a kongruenciát, a tagadást és az összetett mondatokat mutatja be a szerző.

A vaszjugani anyagban található a gyűjtemény leghosszabb szövege (1017 sor), amely prózai formájú hősének. Egy másik hosszabb terjedelmű szöveg a Légyölő galócás ének. Ezeken felül a vaszjugani területről származnak rövidebb szövegek, többek között három szerelmi dal és egy gyermekek számára készült medveének.

A vaszjugani szövegek szójegyzékében a szerző az egyes szavakat Karjalainen saját szótárával, Steinitz DEWOS szótárával, valamint Tereškin keleti hanti szótárával vetette össze.

A szövegek nagy terjedelme miatt a szójegyzék is nagy kiterjedésű. A szójegyzékben közel 30 olyan szó fordul elő, amely nem szerepel egyetlen felhasznált szótárban sem, azaz a kutatás számára egészen újak.

A likriszovói szöveganyag legérdekesebb része és újdonsága abban rejlik, hogy egyetlen ebben a nyelvjárásban lévő szöveget sem adtak ki korábban. Ez tehát az első alkalom, hogy népköltészeti szövegek elérhetővé válnak ebből a szurguti és a vaszjugani közötti egyfajta átmeneti nyelvjárásból. E nyelvjárás fő érdekessége az archaikusnak tartott különös spiráns, amelyet valamikor a hanti és az obiugor alapnyelv utolsó megmaradt képviselőjének tartottak. Karjalainen megállapíthatta azt, hogy a PFU *s és *l hangok folytatása a déli nyelvjárásokban t, a szurgutiban λ, a vahiban l, a vaszjuganiban pedig j/∅ és l. Likriszovói adatközlője viszont a szurguti spirantikus λ hang helyén interdentális zöngétlen spiráns hangot ejtett, amit ő a görög theta betűvel (θ) jelölt. Ugyanígy a spirantikus λ palatális párja (λ) θ'-nek vagy ž'-nek hangzott. Csepregi hasonlóan vélekedik e hangról, mint korábban Honti László: egyéni variációnak (Honti szavaival beszédhibának) tartja azt, és a szövegekben ugyanazzal a λ jellel jelöli, mint a tremjuganiban.

A likriszovói nyelvtant Csepregi a szövegben előforduló morfémákra építve mutatja be, és a Karjalainen által készített tremjugani nyelvtannal csaknem azonosnak ábrázolja. A szövegek rövidek, közöttük egy medveének, két vadászének, egy ének a tűzhöz és egy daruének találhatóak. Értékük az egyediségükben rejlik. A nyelvjárásról Karjalainen óta nem kaptunk információkat és az egész lakóterület megszűnt azóta.

A kutatás végén a szövegek tartalmáról és stílusbeli jellemzőiről találhatunk folklorisztikai áttekintést. Bár csak három nyelvjárásból vannak a szövegek, a szerző megállapíthatja, hogy ezek szinte tökéletesen lefedik a hanti folklór különböző műfajait.

Tézisek

I/1 K. F. Karjalainen hagyatéka

A szerző meggyőzően mutatja be Karjalainen szerepét a Finnugor Társaság nagy nyelv- és néprajztudományi terepmunkájában és kutatási projektjében, és megfelelő kontextusba helyezi Karjalainen kutatóútjait.

I/2 A hanti nyelvjárások

A hanti nyelvjárások bemutatása hozzáértő és összefogott, és megfelelő kontextusba helyezi a Karjalainen által kutatott nyelvjárásokat.

I/3 Karjalainen keleti hanti szövegfeljegyzéseinek terjedelme

A Karjalainen által gyűjtött keleti hanti nyelvjárási anyagok terjedelme jelentős. Összesen 10.317 szó szerepel benne három különböző nyelvjárásból. A 120 évvel ezelőtt gyűjtött szövegek egyediek már azon okból is, hogy a nyelvjárások egy része már eltűnt egy része pedig jelentősen megváltozott.

II/1 A kézirat jellege, a sajtó alá rendezés technikai kérdései

A szöveganyag a korábbi régi hanti szöveggyűjteményeknél jobban használható. A modern fonematikus átírás olvasható és világos. A fonematikus transzkripció fejlődésének bemutatása áttekinthető, maga a transzkripció tudományos pontosságú és jól megalapozott.

II/2. A szöveggondozás elvei

A szövegekben előforduló fonotaktikai jelölések a sajtó alá rendezett anyagban szisztematikus kiegészítéseként jelennek meg. Az olvasó számára mindenütt világos, melyek Karjalainen eredeti jelölései és melyek a szerkesztő kiegészítései.

Karjalainen széljegyzeteit eredeti formájukban (finnül vagy oroszul), magyarra fordítva, lábjegyzetekben mutatják be. Karjalainen egyértelmű elírásait a hanti nyelvű anyagban kijavították.

A fordítási megoldások jól áttekinthetőek. A nyelvészeti kutatómunkában segítséget nyújtanak a sorról sorra haladó szó szerinti és a tartalmi (folklorisztikai) kutatómunkában az értelem szerinti fordítás. Ez utóbbihoz nagy számú nyelvi és tartalmi magyarázat tartozik, és ezek szakértelemről tesznek tanúbizonyságot és megbízhatóak.

III/1. Egyedülálló szöveganyag

A vaszjugani és likriszovói anyagok különösen jelentősek, mivel azokból további gyűjtések már nem végezhetőek. E nyelvjárások már eltűntek a hanti nyelv nyelvjárási térképéről. A likriszovói nyelvjárásból korábban kiadott egyéb anyagok sem állnak rendelkezésre.

III/2. A szövegek közlés grammatikai hozadéka

Mindhárom nyelvjárásról a szövegeken alapuló nyelvtani leírást kapunk, illetve összesen közel kétszáz glosszázott példamondatot. A példamondatok hasznosak az elkövetkező kutatói munka számára. Mindenekelőtt ezekből több különleges, korábban nem tárgyalt költészeti és stílustani jellemző derül ki.

A tremjugani anyagot összehasonlítva a jól ismert mai tromagani nyelvjárással Csepregi az éneknyelv tipikus jellemvonásai közül különösen a szuffixumos eszközök helyettesítésére szolgáló analitikus szerkezeteket, valamint a bőséges participiumhasználatot emeli ki. Tárgyalja a passzív ragozást is mint eszközt a helykifejezések (hol? hová?) alanyi szerepbe emelésére.

A passzív ragozás lehetővé teszi a cselekvő kiemelését azon felül, hogy a személynévmás mint cselekvő a leggyakrabban szerepel a versnyelvben. A személynévmási alany a beszélt nyelvből gyakran hiányzik, és az alany az igeragokból derül ki. Nagyon jelentős megfigyelés az, hogy a tremjugani nyelvjárásban 120 évvel ezelőtt három igeidőt használtak, manapság azonban a tromaganiban csak kettő van. A felszólító módnak pedig a legtöbb személyben volt ragozása (optativusként), míg jelenleg csak második személyben használatos. A participiumok használata a verbum finitumokban a bizonyos obi-ugor nyelvjárásokban kifejlődött evidenciális kategóriával függ össze. A tremjugani versnyelvben az állítmányi szerepű participiumoknak fellelhetőek evidenciálisra utaló jelentésvonásai is.

A vaszjugani szövegekben olyan toldalékvariánsok is feltűnnek, amelyeket a korábban kiadott Karjalainen-féle nyelvtani feljegyzésekben nem említenek. Ilyenek a passzív imperfectum SG3 -us ragja, valamint egy korábban nem dokumentált összetett igealak. Alapos tárgyalást kap a vaszjuganiban tipikus locativusos alany (az ún. ergativus), és az anyag egyértelműen alátámasztja azt a nézetet, hogy legalább részben az információs szerkezethez kapcsolódó jelenségről van szó.

A likriszovói szövegekből kiderül, hogy a nyelvjárás magánhangzókészletében közös pontok vannak a vaszjuganiéval, míg mássalhangzókészlete és a morfológiája nagyjából azonos a többi szurguti nyelvjárásával. Az igeidőket illetően ugyanazt a hármat találjuk meg benne, mint a tremjugani nyelvjárásban.

A nyelvtant érintve rendkívül sok rengeteg új tudományos információt kapunk.

III/3. A szövegek közlés lexikai hozadéka

A szövegekből mindhárom nyelvjárás szavai ki lettek gyűjtve. A szólistában szerepelnek a létező legfontosabb hanti nyelvjárás szótárakkal való összevetések. Mindhárom nyelvjárásban vannak olyan szavak, amelyek korábban nem kerültek szótári feljegyzésre. Ezek tehát a kutatás számára teljesen új szavak. Ezen felül nagy számban találunk olyan szavakat, amelyek nincsenek adatolva az érintett nyelvjárásban.

A szókincset érintve rendkívül sok új tudományos információt kapunk.

III/4. A szövegek közlés folklorisztikai hozadéka

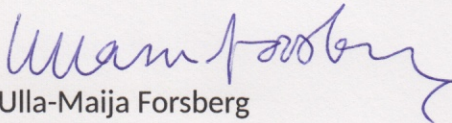
Csepregi az anyagot besorolja a hanti folklór műfajtypusaiba, és megállapítja, hogy abban szinte minden ismert műfaj megtalálható: vannak énekelhető, prózai, drámai, profán és szakrális szövegek. Meg kell jegyezni, hogy a kicsi likriszovói anyag e tekintetben is jelentős tartalmi kiegészítést ad a vaszjugani és tremjugani anyaghoz: a medveünnepe drámai műfaja és az állatének mint műfaj csak ebben található meg.

A medvekultuszhoz kapcsolódó szövegek és a hősénekek széles körben ismertek mindenhol az obi-ugor területen. Jelentős többletet ad a sámánszertartás énekeihez Karjalainen gombadala [A légyölő galóca hatása alatt született ének (*paηklâmnêη*)]. A szöveg tartalmi elemzése magas szakmai minőségű analízissel folytatódik az obi-ugor folklór vándormotívumairól. A szövegek tartalmát érintve rendkívül sok új tudományos információt kapunk.

Csepregi Márta doktori művét nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Helsinki, Finnország

24.8.2021

Ulla-Maija Forsberg
professzor
Helsinki egyetem